

МІСЦЕ ПРЕЦЕДЕНТНОЇ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ В ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

Коруц У.З.,
аспірант

Київський університет права Національної академії наук України

Представлена стаття присвячена аналізу особливостей прецедентної практики Європейського Суду з прав людини із визначенням її місця у правовій системі України, виявленням проблем у цій сфері, окресленням шляхів удосконалення відповідного законодавства України й розробки методологічних підвалин її застосування у правозастосовній практиці. У підсумку наголошено, що офіційне визнання прецедентної практики ЄСПЛ в Україні в якості джерела права вже відбулося на підставі актів законодавчого рівня та постанов Пленуму ВСУ, проте одночасно наявні неузгодженості з цього питання, подолання яких дозволило б швидше заповнювати існуючі прогалини в нормативних актах, зміцнювати й удосконалювати судовий захист прав і свобод людини, а також сприяти формуванню правової державності в Україні.

Ключові слова: Європейський Союз, Європейський Суд з прав людини, Конвенція, судовий прецедент, прецедентна практика, правова система, законодавство України.

Koruts U.Z. / МЕСТО ПРЕЦЕДЕНТНОЙ ПРАКТИКИ ЕВРОПЕЙСКОГО СУДА ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА В ПРАВОВОЙ СИСТЕМЕ УКРАИНЫ / Киевский университет права НАН Украины, Украина

Представленная статья посвящена анализу особенностей прецедентной практики Европейского Суда по правам человека с определением ее места в правовой системе Украины, выявлением проблем в этой сфере, описанием путей совершенствования соответствующего законодательства Украины и разработки методологических основ ее применения в правоприменительной практике. В итоге отмечено, что официальное признание прецедентной практики ЕСПЧ в Украине в качестве источника права уже состоялось на основании актов законодательного уровня и постановлений Пленума ВСУ, однако одновременно имеются несогласованности по этому вопросу, преодоление которых позволило бы быстрее заполнять существующие пробелы в нормативных актах, укреплять и совершенствовать судебную защиту прав и свобод человека, а также способствовать формированию правовой государственности в Украине.

Ключевые слова: Европейский Союз, Европейский Суд по правам человека, Конвенция, судебный прецедент, прецедентное практика, правовая система, законодательство Украины.

Koruts W.Z. / PLACE JURISPRUDENCE OF THE COURT FOR HUMAN RIGHTS IN THE UKRAINIAN LEGAL SYSTEM / Kyiv University of Law of NAS of Ukraine, Ukraine

The presented paper is devoted to the analysis of features case-law of the European Court of Human Rights with the definition of its place in the legal system of Ukraine, identification of problems in this area, describing ways to improve the legislation of Ukraine and the development of methodological foundations of its use in law enforcement. As a result, noted that the official recognition of the case law of the ECHR in Ukraine as a source of law has already taken place on the basis of legislative acts and decisions of the Plenum level APU, but at the same time there are inconsistencies on the issue, the overcoming of which would quickly fill gaps in regulations, strengthen and improve the judicial protection of human rights and freedoms, as well as foster the rule of law in Ukraine.

Key words: European Union, European Court of Human Rights, Convention, judicial precedent, case practice, legal system, legislation of Ukraine.

Загальноприйнято відносити правову систему України до романо-германської правової сім'ї, яка в свою чергу, характеризується нормативним регулюванням суспільних відносин. Проте тенденція останніх років свідчить про перегляд поглядів стосовно джерел права. На підставі наукових досліджень та практики з'являються нові ідеї, які сприяють посиленню ефективності судової влади, а особливої принциповий акцент зосереджується на визнанні та закріпленні судового прецеденту Європейського Суду як джерела права.

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Законом від 17 липня 1997 року в Україні було ратифіковано Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, за ст. 19 якої з метою забезпечення виконання зобов'язань за Конвенцією та протоколами до неї створюється Європейський Суд з прав людини, який функціонує на постійній основі.

Проте протягом багатьох років в українській правовій системі імплементація норм Конвенції 1950 року та застосування практики Європейського Суду при здійсненні правосуддя в Україні здійснювалися досить повільно, що зумовило масове порушення прав людини, а згодом й величезну кількість звернень до Європейського Суду з боку наших громадян.

Із прийняттям та набуттям чинності Закону України від 23 лютого 2006 року «Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини» особливу увагу привернула ст. 17, що містить положення згідно якого

суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Європейського Суду як джерело права.

Проте, не зважаючи на закріплення такого «статусу» рішення Суду, насправді ж місце та значення прецедентного права Європейського Суду у правовій системі України в узагальненому комплексному підході вченими не проаналізовано, що й робить надалі актуальною обрану тему дослідження.

Окремі аспекти прецедентної практики Європейського Суду були проаналізовані вітчизняними вченими, серед яких слід назвати Т. Комарову, А. Марченко, Ю. Попова, С. Шевчука, В. Ямкового тощо. Крім того, питання функціонування прецедентів у правовій системі аналізувалися у працях як зарубіжних, так і вітчизняних авторів: Р. Давида, Е. Дженкса, Р. Кросса, Р. Уолкера, Т. Апарової, В. Туманова, М. Марченка, А. Селіванова, В. Нор, Л. Луць, С. Шевчука, В. Навроцького та ін. Проте у жодній з цих праць не наведено комплексного визначення місця прецедентної практики Європейського Суду з прав людини у правовій системі України, що також обґрунтовує доцільність представленого наукового доробку.

Метою статті є аналіз особливостей прецедентної практики Європейського Суду з прав людини (надалі – ЄСПЛ) із визначенням її місця у правовій системі України та окресленням шляхів удосконалення відповідного законодавства України й розробки методологічних підвалин її застосування у правозастосовчій практиці.

Як вказує В. Ямковий, термін «прецедент» розуміється як: вчинок, випадок, що стався у минулому і є прикладом для

наступних вчинків, випадків; у праві – рішення суду щодо певної справи, яке у подальшому є взірцем для судів при розв'язанні аналогічних справ. Позиції, які висловлюються стосовно поняття «правовий прецедент» у юридичній літературі, як правило, зводяться до того, що це письмовий юридичний акт правозастосовного органу держави чи міжнародної організації, що є взірцем для вирішення аналогічних справ. При цьому серед правових прецедентів виокремлюють: нормативно-правові, правотлумачні та правозастосувальні [2, с. 28].

В свою чергу, як наголошує М. Довбиш, питання про необхідність використання прецедентного права, створеного суддями Європейського Суду з прав людини, в процесі прийняття рішень українськими суддями з аналогічних питань нагальне та особливих зауважень не викликає [3].

Як вказується у деяких наукових джерелах, після підписання Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 року та з початком діяльності Європейського Суду з прав людини у Страсбурзі 1953 року експериментальна ідея про захист прав людини тільки на підставі конституції або Конвенції набуває загальноєвропейського визнання, адже європейське право з прав людини – це переважно прецедентне право, що є обов'язковим для країн, які підписали та ратифікували Конвенцію [5].

Так, слід зазначити, що судово правотворчість нині є загальновизнаною в Європі, а судовий прецедент посідає самостійне місце в континентальній системі права.

Як вказує Ю. Попов, Європейський Суд з прав людини називає власну практику прецедентною. Прецедентність проявляється у тому, що цей Суд при вирішенні справ схильний в цілому слідувати підходам, що застосовувалися ним раніше, якщо не визнає за необхідне їх змінити. Зокрема, в мотивувальній частині рішення Суд замість відтворення висловлених ним раніше міркувань може послатись на міркування, висловлені у попередніх рішеннях. При цьому ЄСПЛ неодноразово наголошував, що він не зв'язаний власними попередніми рішеннями і, дійсно, час від часу змінює свої правові позиції [6].

Водночас важливим є питання про те, як національні судові системи мають відноситись до прецедентної практики ЄСПЛ, зокрема, чи не мають бути рішення ЄСПЛ обов'язковими, враховуючи, що учасниками Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод є держави з різними правовими традиціями, що належать як до англосаксонської правової сім'ї (країни «загального права»), так і до романо-германської правової сім'ї (країни «континентального права»).

Будь-які види прецедентів (від лат. *praecedens* – попередній) призначені для слідування їм у судовій практиці. Це, однак, не означає, що всім видам прецедентів притаманна загальнообов'язковість. Навпаки, вона є скоріш винятком і характерна лише для «англосаксонського» різновиду прецеденту. Зокрема, як зазначено вище, рішення ЄСПЛ не є обов'язковими для цього суду, що не заважає йому називати власну практику прецедентною.

На думку С. Шевчука, є два найважливіших правових аргументи на користь визнання обов'язковості практики ЄСПЛ для України: 1) п. 1 Закону України від 17 липня 1997 року «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції», де зазначено, що «Україна повністю визнає на своїй території дію ... статті 46 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року щодо визнання обов'язковою і без укладення спеціальної угоди юрисдикцію Європейського Суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції»; 2) ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [7, с. 455].

Протилежною є думка Ю. Попова, який вважає, що практика ЄСПЛ не завжди є обов'язковою для національ-

ного судочинства. Оскільки континентальний прецедент не передбачає обов'язковості, то і віднесення того чи іншого правового феномену до джерел права не означає автоматично, що він передбачає обов'язковість. Зазначене положення Закону не створює регулювання, а тому не є нормою, а є теоретичним висновком (хоч і вірним), якому місце не у законі, а в підручнику. Відтак включення цього положення до Закону є нічим іншим, як юридико-технічною помилкою [8, с. 124], не більше того.

Слушною є думка А. Мірошниченка про те, що, вирішуючи справу (у т.ч. і питання про «справедливе відшкодування»), ЄСПЛ в багатьох випадках остаточно і повно вирішує питання про захист порушеного права, і подальше втручання національного суду в таких випадках не є необхідним [9].

В свою чергу, як наголошує М. Довбиш, відсутність загальнообов'язковості правових позицій, що містяться в рішеннях ЄСПЛ, для національних судових систем, зокрема і для судів держав, проти яких такі рішення ухвалені, не означає, що самі такі рішення не є обов'язковими для цих держав. Зокрема, зазначені вище рішення ЄСПЛ проти України є обов'язковими для держави Україна, якій слід знайти спосіб уникнення в майбутньому подібних рішень [3].

Із аналогічною позицією виступає і Ю. Попов [10]. Також автор резюмує, що рішення ЄСПЛ слід розглядати як такі, що мають значення переконливих прецедентів. Правові позиції, сформовані прецедентними рішеннями ЄСПЛ, не є обов'язковими для судів національних судових систем, зокрема і для судів держав, проти яких такі рішення приймалися.

В свою чергу, слід зауважити, що оскільки Україна входить до переліку країн, що підписали Європейську Конвенцію з прав людини, кожен її громадянин має право звертатися до Європейського Суду з прав людини зі скаргами на дії державних органів, які, на їх думку, порушують зазначені права. Це можливо після того, як вичерпані всі ефективні засоби правового захисту всередині країни. Згідно із ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Більш того, якщо міжнародним договором України встановлено інші правила, ніж передбачені законом, то застосовуються правила міжнародного договору.

У силу цього, широке прецедентне право Європейського Суду з прав людини (ЄСПЛ) утворює важливий компонент нормативної бази українського законодавства. Так, за п. 12 Постанови Пленуму ВСУ від 18 грудня 2009 року № 14 «Про судові рішення у цивільній справі» у разі необхідності мають бути послання на Конвенцію та рішення Європейського Суду з прав людини, які згідно із Законом України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» є джерелом права та підлягають застосуванню в даній справі [11].

При цьому слід наголосити, що, як вказує Ю. Попов, обов'язковість практики ЄСПЛ для українських судів впливає зі ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», де сказано, що суди застосовують при розгляді справ, зокрема, практику Суду як джерело права [12, с. 9].

Це впливає вже з того, що одним з джерел права є усталена судово практика, тобто поняття джерела права і поняття усталеної судової практики співвідносяться як родові і видові [10].

Також, деякі вчені, наголошуючи на обов'язковості практики ЄСПЛ для українських судів, посилаються на п. 2 ст. 237 Кодексу адміністративного судочинства України та аналогічних положень інших процесуальних кодексів, де сказано, що судові рішення можуть бути переглянуті ВСУ, зважаючи на виняткові обставини, якщо вони оскаржені з мотивів визнання судових рішень міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, такими, що порушують міжнародні зобов'язання України. Водночас окремі дослідники вважають, що, по-перше, наявність такої підстави для

перегляду судових рішень ще не означає обов'язок ВСУ додержуватися прецедентів ЄСПЛ, а лише передбачає можливість ВСУ переглянути своє рішення, якщо він знайде це необхідним. По-друге, зазначені положення процесуальних кодексів взагалі не можуть застосовуватися, оскільки ЄСПЛ не визнає судових рішень, що порушують міжнародні зобов'язання України, замість цього він визнає порушення Конвенції державою Україна.

Також, щодо обов'язковості прецедентної практики ЄСПЛ, слід зазначити, що у контексті положення ст. 129 Конституції України судді під час здійснення правосуддя керуються лише законом, у зв'язку з чим серед вітчизняних юристів триває дискусія, чи є достатні правові підстави для того, щоб судді обгрунтовували свої рішення безпосередньо правовими позиціями Європейського Суду. Адже судова практика, навіть Європейського Суду, не є законом в Україні – державі, в якій діє модель правової системи, що належить до романо-германської правової сім'ї (основним джерелом права є нормативно-правовий акт) [13]. У зв'язку з цим однією із причин того, що українське судочинство не може досягнути європейських стандартів Б. Пошва слушно зазначає те, що ані у Законі від 07 липня 2010 року № 2453-VI «Про судоустрій і статус суддів» (ст. 54 «Права і обов'язки суддів»), ані у ст. 17 Закону № 3477-IV не передбачено обов'язку судді (а не права) при розгляді справ застосовувати Конвенцію та практику Європейського Суду (зокрема в рішеннях щодо України), як це визначено у ст. 46 Конвенції та Законі № 475/97-ВР1 [14].

Тим не менше деякі вчені, зокрема О. Колісник, вказують на те, що під час здійснення судочинства національні суди повинні посилалися на висновки Європейського Суду як на безпосереднє джерело права. Вони мають не тільки виходити з формального тлумачення норм права, а й додержуватися притаманної рішенням Європейського Суду ідеї справедливості й гуманності і втілювати її у своїх рішеннях [15, с. 48].

Відповідно до п. 2 Постанови Пленуму ВСУ від 27 лютого 2009 року № 1 «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи», враховуючи положення ст. 9 Конституції України та беручи до уваги ратифікацію Законом України від 17 липня 1997 року № 475/97-ВР Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року і Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7, 11 до Конвенції та прийняття Закону України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практи-

ки Європейського суду з прав людини», суди також повинні застосовувати Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод та рішення Європейського Суду з прав людини як джерело права.

Тож, наразі слід констатувати, що у законодавстві України та його правозастосовній практиці, а також у наукових колах відсутній єдиний узгоджений підхід щодо визначення місця прецедентної практики Європейського Суду у правовій системі України. Так, в одних актах (наприклад, за Конституцією України судді слідує лише букві закону, відсутнє також посилання на обов'язковість застосування прецедентної практики ЄСПЛ у Законі України «Про судоустрій та статус суддів») практика ЄСПЛ є лише правом судді, а не його обов'язком, в інших – (наприклад, у Законі України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», Постанові Пленуму ВСУ «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи») це є безпосереднім обов'язком судді, оскільки прецедентна практика Європейського Суду є джерелом права. За нашим переконанням, така неузгодженість має бути усунена через призму значення прецедентної практики ЄСПЛ шляхом законодавчого визначення її місця у правовій системі України.

Отже, прецеденти, які формуються Європейським Судом, починають активніше входити в правовий порядок судової системи України. Тому можна стверджувати, що судові акти Європейського Суду носять прецедентний характер для судів нашої держави. За нашим переконанням, офіційне визнання прецедентної практики ЄСПЛ в якості джерела права вже відбулося на підставі вказаних вище актів законодавчого рівня та постанов Пленуму ВСУ, проте одночасно наявні неузгодженості з цього питання з іншими актами, подолання яких дозволило б швидше заповнювати існуючі прогалини в нормативних актах, зміцнювати й удосконалювати судовий захист прав і свобод людини, а також сприяти формуванню правової державності в Україні.

За нашим переконанням, застосування прецедентної практики Європейського Суду у правовому колі України сприятиме не тільки зближенню української держави із європейськими стандартами прав людини, але й забезпечить захист прав та свобод людини у внутрішньо державних відносинах, що, в свою чергу, позитивно вплине на реалізацію задекларованих на конституційному рівні принципів правової державності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Ямковий В. І. Впровадження судового прецеденту як необхідний елемент гармонізації законодавства України з європейськими правовими системами / В. І. Ямковий // Порівняльно-правові дослідження. – 2009 – № 2. – С. 25-30.
3. Добвиш М. О. Прецедентне право Євросоюзу та наближення України до європейських стандартів у сфері захисту прав людини / М. О. Добвиш [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://конференция.com.ua/files/image/konf%209/konf%209_4_22.pdf
4. Шевчук С. Порівняльне прецедентне право з прав людини. / С. Шевчук – К. : Реферат 2002. – 344 с.
5. Ясинок М. М Цивільний процес України / М. М. Ясинок. – К. : Права єдність. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/1791040757945/pravo/tsivilniy_protsees_ukrayini_-_yasinok_mm
6. Попов Ю. Прецедент : напрямки розвитку у праві України / Ю. Попов [Електронний ресурс] – Режим доступу : [law.univ.kiev.ua/.../Popov%20\(tezisy%20konf.\)](http://law.univ.kiev.ua/.../Popov%20(tezisy%20konf.))
7. Шевчук С. Судова правотворчість : світовий досвід і перспективи в Україні / С. Шевчук. – К. : Реферат, 2007. – 640 с.
8. Попов Ю. Забезпечення виконання зобов'язання : прощання з міфом / Ю. Попов // Право України. – 2008. – № 12. – С. 118-125 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://porov-yuuu.narod.ru/22_obespecheniya-obwie-polozh_Pr-Ukr.htm
9. Мірошниченко А. М. Чи потрібний Закон України «Про нормативно-правові акти»? / А. М. Мірошниченко, Ю. Ю. Попов // Форум права. – 2009. – № 1. – С. 362-372 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-1/09mampra.pdf>
10. Попов Ю. Рішення Європейського суду з прав людини як переконливий прецедент : досвід Англії та України / Ю. Попов // Підприємство, господарство і право. – 2010. – № 11. – С. 49-52.
11. Про судові рішення у цивільній справі : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 18 грудня 2009 року № 14 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-09>
12. Кононенко В. «Мертві зони» Європейської Конвенції з прав людини або недоліки прецеденту? / В. Кононенко, Д. Огієнко // Адвокатура. – 2007. – № 1-2. – С. 8-9.
13. Практика Європейського суду з прав людини як джерело судового правозастосування Верховного Суду України [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://advocat-cons.info/index.php?newsid=14733>
14. Пошва Б. М. Прецедентна практика Європейського суду і прав людини і питання вдосконалення кримінального судочинства в Україні щодо захисту права на свободу та особисту недоторканність / Б. М. Пошва // Вісник Вищої ради юстиції. – 2011. – № 1. – С. 11.
15. Колісник О. В. Удосконалення здійснення судочинства в Україні в контексті практики Європейського суду з прав людини / О. В. Колісник // Науковий вісник Чернівецького університету : Збірник наук. праць. – Вип. 474 : Правознавство. – Чернівці, 2008. – С. 46-51.